

[K] **INTERNATIONALE STIJL EN LOKALE
BETROKKENHEID. VERRASSENDE ACCENTEN
IN GRONINGER TENTOONSTELLING
OVER DE PLOEG**

Sinds de jaren vijftig, toen het werd omgevormd van museum van oudheden tot museum met een actief modern kunstbeleid, zijn het Groninger Museum en De Ploeg onlosmakelijk met elkaar verbonden. De toenmalige directeur, W. Jos. de Gruyter, koos het modernisme van de kunstenaars die in de jaren twintig deel uitmaakten van Groningse kunstenaarsvereniging De Ploeg als eerste uitgangspunt van zijn verzamelbeleid en legde binnen een bestek van acht jaar de basis van een kwalitatief hoogstaande collectie. Met wisselende inzet bouwden opeenvolgende directies daarop voort, vanaf de vroege jaren tachtig gesteund door de speciaal op het verwerven van Ploegkunst gerichte Stichting De Ploeg. Inmiddels kan het Groninger Museum bogen op de grootste museale verzameling kunstwerken van lokaal modernisme uit het begin van de twintigste eeuw in Nederland. Uit deze omvangrijke verzameling stelde conservator Mariëtta Jansen een tentoonstelling samen, die verre van representatief is, maar wel verrassende accenten legt.

Met De Ploeg wordt doorgaans de groep Groninger kunstenaars aangeduid die in de jaren twintig, in verenigingsverband, streefden naar artistieke vernieuwing. Deze vooronderstelling dient het gemak, maar is feitelijk onjuist; de in 1918 opgerichte kunstenaarskring telde immers leden van uiteenlopende artistieke gezindte en kende geen andere programmatische uitgangspunten dan het realiseren van tentoonstellingen en het bevorderen van het artistieke klimaat in Groningen. De Ploeg was – en is, want ze bestaat nog steeds! – een vereniging en niet het vehikel van een stroming of artistieke visie. Binnen die vereniging waren het weliswaar de progressieve krachten die De Ploeg in de periode 1920-1926 kleur gaven en zich naar buiten toe het nadrukkelijkst profileerden. De gezamenlijke activiteiten die Jan Wiegers, Jan Altink, Johan Dijkstra, Jan Jordens, George Martens en Hendrik Werkman ontplooiden, de geest van vernieuwing die daaruit sprak en het kenmerkende expressionisme waaraan ze zich

Jan Wiegers, *Groninger landschap met kanaal*, 1923, was/
olieverf op canvas, 69,3 x 55,5 cm, Collectie Groninger Museum.

– de een nadrukkelijker dan de andere – overgaven, maakte dat “De Ploeg” als een geuzennaam aan hen verbonden bleef. Zelfs een kunstenaar als Wobbe Alkema, die amper één jaar lid bleef en werkte in constructivistische richting, wordt om zijn avant-gardisme beschouwd als “Ploeg” en is als zodanig opgenomen in de tiendelige reeks monografieën van Ploegkunstenaars die het Groninger Museum in de periode 1995-2012 uitgaf.

De belangstelling voor De Ploeg nam in de jaren negentig een grote vlucht na het verschijnen van het boek *De Ploeg – de hoogtijdagen* van Cees Hofsteenge, de grote Ploegtentoonstelling in het Groninger Museum in 1993 en de regelmaat waarmee het museum in zijn nieuwe onderkomen vanaf 1995 tentoonstellingen over het onderwerp organiseerde. Een mijlpaal vormde het met steun van de Stichting Beringer Hazewinkel in 2000 gerealiseerde Ploegpaviljoen in de westvleugel van het museum. In dit zeven zalen tellende complex kon het Groninger Museum permanent aandacht schenken aan de kunstenaars van De Ploeg en, zo was de ambitie, aan internationale kunst die zich

tot hun werk verhiel. De reeks tentoonstellingen in het Ploegpaviljoen opende met een grote overzichtsexpositie van Jan Wiegers, de kunstenaar die in 1921 het expressionisme in Groningen had geïntroduceerd. Daarna volgden andere monografische tentoonstellingen en verschillende thematentoonstellingen waarin het bredere kunsthistorische kader werd geschetst waarvan het modernisme van De Ploeg deel uitmaakte, zoals *Pioniers van het Vlaams Expressionisme*, Jan Jordens en tijdgenoten (met o.a. École de Paris), *De kring rond Kirchner en Duits Expressionisme 1905-1913*. *Brücke-Museum Berlin - 150 Meesterwerken*. Die exposities vormden in wezen de schakels van een meerjarig onderzoek naar de kunsthistorische betekenis van het expressionisme en constructivisme in Groningen en naar de onderlinge oeuvres. Dat onderzoek vond een eerste afronding met de tiende en laatste monografische Ploegtentoonstelling, *Iconen van het Groningerland – Jan Altink 1885-1971* (november 2011 tot juni 2012). Mariëtta Jansen greep dat moment aan om de focus te richten op de omvangrijke vaste collectie.

George Martens, *Kattendiep in de regen*, 1927, was/olieverf op doek, 68 x 68 cm, bruikleen Stichting De Ploeg.

In haar keuze, die nu te zien is in de centrale ruimte van het Ploegpaviljoen, betrad ze niet de met de bekende hoogtepunten geplaveide paden, maar concentreerde ze zich op groepen werken uit verschillende perioden die samen een beeld schetsen van de ontwikkeling van het expressionisme in Groningen tussen 1920 en 1960. Het vroege, op de Bergense School en omgeving georiënteerde expressionisme is vertegenwoordigd met enkele kleine schilderijen van Jan Jordens. Die kenmerken zich door een palet van relatief donkere aardkleuren, een fragmentarische opzet en de behoefte in te zoomen op het onderwerp. Een uitschieter binnen deze reeks is het schilderij *Paddenstoelen* uit de vroege jaren twintig, waarin Jordens met losse toetsen de voorstelling duidt, maar tegelijkertijd openbreekt. Het lijkt bijna een vroege aankondiging van zijn latere abstractere werk dat in de tentoonstelling vertegenwoordigd is met de serie aquarellen van sparren en van het Waddeneiland Schiermonnikoog. In de kleurrijke eilandimpressies, gemaakt in de jaren vijftig, lijkt Jordens de vrije expressie uitbundig en als nooit tevoren te vieren. Met deze aquarellen

sluit hij direct aan bij contemporaine ontwikkelingen, maar het is opvallend hoezeer hij, binnen de traditie van het Groninger expressionisme, vasthoudt aan de visuele waarneming. Net zoals in het werk van Job Hansen, die in deze presentatie niet met werk vertegenwoordigd is, verbindt hij in deze reeks de uitgangspunten van het impressionisme met die van het expressionisme.

Het vroege en latere werk van Jordens vormt in chronologisch en stilistisch opzicht begin en afsluiting van de presentatie. Aspecten van wat zich daartussen afspeelde, worden zichtbaar in het getoonde werk van andere Ploegleden van het eerste uur.

Tot de hoogtepunten van de expositie behoren de aquarellen van Alida Pott, gemaakt in de vroegste jaren twintig. Ook Pott inspireerde zich sterk op de Hollandse modernisten, maar de geheel eigen toon die ze aanslaat in haar interpretaties van Blauwborgje (het boerenerv even ten noorden van Groningen waar kunstenaars van De Ploeg graag vertoefden) is sterk persoonlijk. Haar beste aquarellen overtuigen door een uiterst subtiële lineatuur en vlakverdeling.

In de grote middenzaal van het Ploegpaviljoen hangen de “oude bekenden”. Jan Wiegers is vertegenwoordigd met een aantal Zwitserse landschappen, enkele portretten en *Slaapkamer van Kirchner*. In dit schilderij ligt de oorsprong van het Groninger expressionisme verborgen: Wiegers’ kennismaking en daaropvolgende vriendschap met Kirchner. In het nabij Davos gelegen Frauenkirch leerden de twee elkaar kennen in 1920. Wiegers verbleef er een jaar om te herstellen van tuberculose. Uit Zwitserland bracht hij de nieuwe technieken (het etsen met de droge naald of roestige spijker, het bewerken van houtblokken met het schoenmakersmes en het schilderen met wasverf) en de expressionistische stijl mee die uiteindelijk het Groninger expressionisme zouden karakteriseren. Met name Jan Altink en Johan Dijkstra zouden zich, in navolging van Wiegers, overgeven aan de op Kirchner geïnspireerde wijze van werken.

De fasen waarin Wiegers, Altink en Dijkstra volgens de principes van dit kirchneriaanse expressionisme werkten, liepen niet synchroon en duurden uiteindelijk betrekkelijk kort, maar leverden wel vele artistieke hoogtepunten op. Het zou de Groninger expressionisten zeer tekortdoen hen als klakkeloze epigonen te omschrijven. De schilderijen in het Ploegpaviljoen laten zien dat zij wel degelijk eigen accenten legden en dat hun kunsthistorische betekenis besloten ligt in de vanzelfsprekende manier waarop ze een internationale stijl verbonden aan een emotionele betrokkenheid met de eigen, lokale omgeving. Die schilderkunstige aandacht voor het Groninger land was volkomen nieuw, want niet eerder kozen kunstenaars voor de open en ruige kleipolders waar de wind vrij spel heeft. Jan Wiegers, Jan Altink, Johan Dijkstra, Jan Jordens, Alida Pott en George Martens ontgonnen het en wisten de kleuren, krachten en karakteristieken ervan zo te verbeelden dat ze voor generaties daarna de beleving van het Groninger landschap beslissend veranderden. Tot de meest markante landschappen die op de tentoonstelling aanwezig zijn, behoren Wiegers’ *Groninger landschap met kanaal* uit 1923, Altink’s *Het witte paard* uit 1925 en Dijkstra’s nog sterk op Van Gogh georiënteerde *Rustende zichters* uit 1925.

Hendrik Werkman is in de grote middenzaal vertegenwoordigd met de eerste suite van zijn beroemde *Chassidische Legenden*. De Groningse

meester-drukker maakte ze in de oorlogsjaren op verzoek van de clandestiene uitgeverij De Blauwe Schuit naar aanleiding van Martin Bubers *Joodse vertellingen*. De serie behoort tot de hoogtepunten van Werkmans drukkunst en laat zien hoe hij met eenvoudige (beeld)middelen in staat is te ontwapenen en de essentie van een verhaal te treffen. Maar wat de reeks vooral ook bijzonder maakt, is de warme gloed van kleuren en kleurovergangen. Wie in deze zaal zijn oog laat gaan langs de schilderijen van Wiegers, Altink en Dijkstra kan vaststellen dat Werkman putte uit de verworvenheden van het (Groninger) expressionisme, maar ook hoe hij de heftigheid uit de jaren twintig liet opgaan in een sfeervolle kleurenlyriek.

Het is bijzonder hoe in deze tentoonstellingen dergelijke aspecten tegen elkaar worden uitgespeeld, maar het is tegelijkertijd ook jammer dat deze door de ambiance van de ruimte tekort wordt gedaan. Tegen de olijfgroene wanden en in de betrekkelijke duisternis van de ruime middenzaal hebben de schilderijen moeite hun kleuren en natuurlijke frisheid te laten spreken. In de twee brede gangen die links en rechts toegang geven tot de middenzaal, gelden deze bezwaren minder en het is mede daarom dat de werken van Jordens en Pott zo onverwacht gunstig afsteken binnen het geheel.

De huidige presentatie in het Ploegpaviljoen moet het niet hebben van onderlinge samenhang en vloeiende overgangen, maar van haar fragmentarische karakter en groeperingen. Ze maakt vooral nieuwsgierig naar meer én naar andere mogelijkheden om in het hart van het Ploegpaviljoen delen van de omvangrijke Ploegcollectie in relatie of confrontatie te exposeren.

HAN STEENBRUGGEN

De Ploeg – Eigen collectie, nog tot en met 3 maart 2013
in het Groninger Museum, Museumeiland 1,
9711 ME Groningen, www.groningermuseum.nl.